

4. Изард, Кэрролл Э. Психология эмоций / К.Э. Изард. - СПб.: Изд. дом «Питер», 1999.- 460 с.
5. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. - СПб.: Изд. дом «Питер», 2001.-749 с.
6. Исабеков, И. Фразеологизмы и проблемы их перевода (на материале кыргызского и русского языков) [Текст]: автореф. дис... канд.филол.наук: 10.02.20/ И.Исабеков. – Бишкек, 2004. – 18 с.
7. Кунин А.В. Английская фразеология / А.В. Кунин. - М.: Высшая школа, 1970.-265 с.
8. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А.В.Петровского и М.Г.Ярошевского; ред.-составитель Л.А.Карпенко. -Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Сов.энциклопедия, 1990. - 685 с.
10. Сущность, функции и виды чувств и эмоций. <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/emocii-i-chuvstva.html>

Рецензент: к.ф.н. Абдыраева Ч.Т.

УДК 81' 44

Абдыкаимова О.С., Молдобаева Б.У.

филол. и.к., Кыргыз-орус славян университетинин доценти, «герман филологи» бөлүмүнүн башчысы

ЛИНГВИСТИКАЛЫК ТИПОЛОГИЯ ЖАНА АНЫН ИЛИМИЙ НЕГИЗДЕРИ

Берилген макалада лингвистикалык типология жана анын илимий негиздери каралган.

Өзөктүү сөздөр: *Салыштырма-тарыхый типология, ареалдык лингвистика, вариантуулук, инвариантуулук, тил тип, тил өзгөчүлүгү, универсалия.*

Абдыкаимова О.С., Молдобаева Б.У.

к. филол. наук, доцент КРСУ, зав.кафедрой «Германской филологии»

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ И ЕГО НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ

Данная статья посвящена научному анализу исследований по лингвистической типологии.

Ключевые слова. *Сравнительно-историческая типология, ареальная лингвистика, вариативность, инвариативность, языковой тип, языковые особенности, универсалия.*

O.S. Abdykaimova, B.U. Moldobaeva

PhD., Associate Professor of the KRSU, Head of the Department of "German Philology"

SCIENTIFIC BASIS OF LINGUISTIC TYPOLOGY

The article regards a scientific analysis of researches on linguistic typology.

Key words. *Comparative-historical analysis, areal linguistic, variation, invariation, language type, language peculiarities, universal feature.*

Лингвистикалык же тилдик типология тил илиминин алдынча багыты экенинде эч күмөн саноо жок, анын азыр өз бетинче илимий объектилери, өзүнчө илимий изилдөө ыкмалары, методологиялык жана усулдук жоболору, калыптаныш жана өсүп - өнүгүш тарыхы, ошондой эле өзүнчө багыттары, тармактары, ал тургай илимий мектептери бар деш жаңылыштык болбойт.

Лингвистика боюнча илимий адабияттары салыштырма типология туурасында бир беткей аталыштар алигиче жок, бирок кошумчалай турган нерсе – курамдык түзүлүштөрү жана генетикалык жактан ар түркүн тилдерди салыштырыш салыштырма типологиянын

максаты жана салыштырма типология жогоруда аталган лингвистикалык тышкы типология болуп саналат.

Курамдык түзүлүштөрү боюнча ар түркүн жана тарыхый жактан бири бирине эч байланышы жок тилдерди типологиялык салыштырып изилдөөнүн ар кандай илимий ыкмалары, методологиялык жана усулдук багыттары гана болбостон, тилдерди типологиялык салыштыруу ар түркүн максаттарда да жүргүзүлөт, тилдерди өз ара илимий салыштырыштын ылайыктуу ыкмалары, анын методологиялык ошол көздөгөн максатка карай тандалып алынат, ошондон улам салыштырма типологиянын багыты да ар кандайча боло берет. Ушул жагдайларга карата тилдерди салыштырып изилдөө ар түркүн максаттарды көздөп, ошол максаттарга ылайык салыштырма тил илиминин ар түркүн багыттары калыптанышкан. Эгер ошол багыттар туурасына келсек, алар кыскача төмөнкүлөр:

1/ Салыштырма - тарыхый тил илими, мунун алдына коюлган негизги максат – тилдерди өз ара салыштырып изилдөөнүн натыйжасында алардын тектештик өлчөмдөрүн, тектештик деңгээлдерин тактоо, б.а. салыштырылып жатышкан тилдердин алыс же жакын тектеш экенин аныктоо.

Салыштырма -тарыхый тил илиминин түпкүр максаты – эчак жоголуп кеткен түпкүр баба тилди калыбына келтириш деп да жүрүшөт, бирок мындай максатты жүзөгө ашырыш курулай кыял бойдон калып келатат жана кала бериши ыктымал.

2/ Ареалдык лингвистика же чөлкөмдүк тил илими – салыштырма тил илиминин өз бетинче багыты болуп эсептелет, да мында тилдердин тектештеги да, тектеш эместиги да эске алына берет. Тектеш тилдерди ареалдык салыштыруу ыкмасы менен изилдеште ошол тилдердин тектештик чектери, географиялык жактан таралыш аймактары, тектеш тилдердин акырындап биринен бирине өтүш багыттары атайын чиймелерди жүргүзүү жолу менен аныкталышат. Кандайдыр бир аймакта өз ара тектеш эмес тилдер деле таралып жайгашы ыктымал жана өз ара географиялык жактан ыламалаш жайылган тилдер, алар өз ара тектеш болбогон күндө да, бири бирине таасир кылышпай коюшпайт, тилдердин ушундай ыламаларын изилдеш дагы ареалдык лингвистиканын же чөлкөмдүк тил илиминин алдына коюлчу максаттардын катарына кирет, муну лингвогеография деп да аташат. Географиялык абалы боюнча иреге илеш жайгашкан тилдердин өз ара ыламалары, таасирлери коомдук кырдаалдардын аркасында болушкандыктан, ошол тилдердин өз ара ыламаларын, бири бирине тийгизген таасирлерин изилдеш социолингвистикага да тиешелүү.

3/ Лингвистикалык типология салыштырма тил илиминин бир багыты катары салыштырма- тарыхый тил илиминен жана ареалдык тил илиминен ажырап бөлүнүп чыгып калыптанганы жогоруда сөз болду. Лингвистикалык жалпы типологиянын өз алдынча бөлүгү салыштырма типология болуп саналат. Эгер лингвистикалык типологияда алломорфизм жана изоморфизм кубулуштар кеңири алынып изилденип, жалпы теориялык илимий жыйынтыктарды чыгарышка аракет жасалса, салыштырма типологиянын салыштырып изилдөө объектиси ченемдүү болуп, эки - үч тилдин тилдик бирдиктерин гана камтыйт. Салыштырма типологияда көбүнчө бинардык карама- каршы коюш ыкмасы, б.а. эки тилдеги эки бирдикти карама -каршы коюп салыштыруу ыкмасы колдонулат. Салыштырма типологиянын алдында турган дагы бир илимий - теориялык маселе – салыштырылып жатышкан тилдердеги тилдик бирдиктердин инварианттуулуктары же ар бир тилде колдонушкан тилдик бирдиктер аркылуу туюнтулушкан маанилер бирге ошол маанилердеги мазмундук өзгөчөлүктөрдү аныктоо.

Салыштырма типологиянын алдында дайыма эки максат ажырагыс бирдиктүүлүктө болушат, курамдык ырааттуу түзүлүштөрү боюнча ар түркүн келишкен тилдерди өз ара окшоштуруп турушкан шайкеш кубулуштарды аныктоо жана ошону менен бирге эле эки тилде тең бирдей келишкен шайкеш маанилерди туюнтуп турушкан тилдик бирдиктердин ички жана тышкы айырмачылыктарын аныктоо, ушул эки максат тең акыры келип, салыштырылып жатышкан тилдердеги типтүү кубулуштарды аныктоо менен илимий = теориялык жыйынтыктарга келип такалат, ошондон улам ар бир тилдин типологиялык

өзгөчөлүктөрү туурасындагы илимий түшүнүктөр калыптанышат. “Тилдерди салыштыруу” деген түшүнүк оңой баамдалып турса, “тилдик типология” деген түшүнүк атайын чечмелөөнү талап кылат. “Тилдик типология” деген түшүнүк “тилдик тип”, б.а. “тилдик түр 2 дегенден экени өзүнөн өзү көрүнүп турат. Бир түрдүү нерселердин, кубулуштардын, заттардын жалпы касиеттерине толук ээ болуп турган кандайдыр бир өкүлүн ошолордун типтүү өкүлү деп коет эмеспи. Ошондон улам “типология” деген түшүнүк ошол бир түрдүү, бир типтүү касиеттерге ээ болушкан нерселерди, кубулуштарды изилдөө жана ошону менен бирге нерселерди, кубулуштарды бир түрдүү же бирдей касиеттерине карата топтоштуруу же топторго ажыратып, нерселерди, кубулуштарды касиеттери, өзгөчөлүктөрү боюнча айырмалоо.

Тил илиминде “тип” деген түшүнүктү эки мааниде колдонуп жүрүшөт:

1/ Өтө эле ченемдүү, тар өлчөмдө алганда, ар бир тилде эле ошол тилдин бирдиктери дайыма кандайдыр бир маанилерди туюнтуштары маалым, болгондо гана ар кайсы тилде ошол тилдин ырааттуу курамдык түзүлүшүнө ылайык ар башка типтеги же түрдөгү тилдик бирдиктер болушат. Мисалы, бардык эле тилдерде тыбыштар же фонемалар, морфемалар же сөздүн жана сөздүк форманын курамдык бөлүктөрү, сөздөр же лексемалар, сөз тутумдары, синтагмемалар же сүйлөмдөр болушат, мына ушул жагына келгенде, бардык эле тилдер бири бирине окшош, бир түрдө, б.а. бир типте. Бардык эле тилдер ырааттуу курамдык түзүлүшүнүн жана түзүлүштөрүнүн ар түркүн экендиктерине карабастан катнашуу, инсандык ойду туюнтуу, пикир, маалымат алмашуу жатында колдонулушат, ушул жактарына келгенде бардык тилдер бир типте, бир түрдө. Ушул жагынан алганда ар бир тил жалпы адамзат тилинин типтүү өкүлү.

2/ “Тилдик тип” деген түшүнүктүн кеңири мааниде колдонулушу тилдерге мүнөздүү болушкан ырааттуу курамдык түзүлүштөрдүн бирдиктерин салыштырып изилдештин натыйжасында чыгарылган илимий жыйынтыктарга байланыштуу жана мындай жыйынтыктар үсалыштырма типологияда жасалышат, ошондуктан салыштырма типологиянын теориялык маселелери мына булар болушат:

а/ Тилдердин ырааттуу курамдык түзүлүштөрүндөгү шайкештиктер жана айырмачылыктар туурасындагы илимий жоболор;

б/ Салыштырылып жатышкан тилдердеги типологиялык шайкештиктердин себептери жана ошол шайкештиктердин жалпы адамзат тилине мүнөздүү болушу же болбошу жаатындагы илимий көз караштар;

в/ Салыштырылып жатышкан тилдердеги бөтөнчөлүктөрдүн ошол тилдердин ар бирине гана мүнөздүү болуш - болбосу туурасындагы илимий жыйынтыктар;

г/ Салыштырылып жатышкан тилдердеги тилдик кубулуштардын жалпы тилдик универсалияларга тиешелүү болуш - болбосу туурасындагы илимий көз караштар;

д/ Салыштырылып жатышкан тилдердин ырааттуу курамдык түзүлүштөрүнө болушкан тилдик бирдиктердин сандык жана сапаттык бөтөнчөлүктөрү туурасындагы илимий жыйынтыктар;

е/ Ар бир тил өз алдынча ырааттуу курамдык түзүлүш болгондуктан алардын курамдык түзүлүштөрүнүн жалпы касиеттери жана өзгөчөлүктөрү жана ошол касиеттердин. өзгөчөлүктөрдүн мыйзам ченемдүүлүктөрү туурасындагы көз караштар, ошол мыйзам ченемдүүлүктөрдүн тышкы жана ички себептери жаатындагы илимий жыйынтыктар.

Жалпы жонунан айтканда, ар түркүн өлчөмдөгү жана касиеттеги шайкештиктерди жана төп келишпеген бөтөнчөлүктөрдү, ар бир тилге мүнөздүү кубулуштары талдоо, ошону менен бирге адамзат тилине мүнөздүү болушкан мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоо.

Арийне, салыштырма типологиянын алдына практикалык максаттар да коюлат, алар төмөнкүлөр болушат деген ойдобуз:

а/ Чет тилдери катары жумууриятыбыздын мектептеринде, атайын орто жана жогорку окуу жайларында эчактан бери окутулуп келатышкан тилдердеги тилдик каражаттардын оозеки жана жазууда, б.а. тилдик катнашта колдонулуш өзгөчөлүктөрүн эне

тилибиздеги шайкеш кубулуштарга жана каражаттарга салыштырып өздөштүрүшкө шарт түзүү. Мунун методикалык жана методологиялык мааниси – окутуп өздөштүрүлүп жатышкан тилдердин тилдик каражаттарын колдонушта эне тилибиздин өзгөчөлүктөрүн башка тилге ооштуруп колдонулуп жиберилеби кадам сайын жолугуп жүрөт, муну “тилдик же тилдер аралык интерференция” деп коюшары маалым. Салыштырма типологиянын илимий жана практикалык жыйынтыктары тилдик же тилдер аралык интерференциялардын келип чыгышынан сак болушка көмөк болорунда талаш жок.

б/ Тилдердин ар бирин өз алдынча иликтеште кайбир тилдик кубулуштар, бөтөнчүлүктөр көз жаздымында калып калышы ыктымал. Мисалы, кыргыз тилинде зат атоочтордун алдына артикль колдонулбайт / “ бир “ деген сан атоочтун зат атоочтун алдында колдонулуш учурларын эске албаганда /, бирок немис тилинин артиклдери туюндуруп турушкан маанилер кыргыз тилинде башка каражаттар аркылуу туюнтулушат. Немис тилинин артиклеринин негизги функциясы – зат атоочторду белгилүү жана белгисиз катары туюнтуу. Кыргыз тилинин зат атоочтору дагы белгисиз жана белгилүү катары туюнтулушу немис тилинин артиклерин кыргыз тилиндеги ага шайкеш каражаттарды салыштыруу аркылуу такталган / 123, 128 /.

в/ Салыштырма типологиянын дагы бир практикалык мааниси – анын котормо ишине негиз болушунда, котормонун кандай гана түрү болбосун, ал салыштырма типологиянын практикасы, анткени – түп нусканын да, котормонун да тилдериндеги шайкештиктерди, айырмачылыктарды толук өздөштүрбөй туруп, бир тилден экинчи тилге так жана туура которуш эч мүмкүн эмес, тилмечтик кылыш да мүмкүн эмес, эки тилдеги шайкештиктерди жана айырмачылыктарды ажырата тааныбагандыктан “ мен сени жакшы көрөм” дегенди “ я тебя хорошо вижу “ дегендер болуп жүрбөйбү.

г/ Салыштырылып жатышкан тилдердин окшоштуктарын, шайкештиктерин жана айырмачылыктарын ажырата билиш бөтөн тилди окутуп үйрөтүш үчүн усулдук же методикалык ыкмаларды, жоболорду иштеп чыгышка жол ачат. Бөтөн тилдин окуп үйрөнүп, аны катнаш каражаты катары колдоно билишке машыгыш үчүн салыштырма типологиянын мааниси ченемсиз.

Жыйынтыктап айтканда, тилдерди өз ара салыштырууда ар бир тилдин бөтөнчөлүктөрүн өзгөчө көңүл буруп, ошол бөтөнчөлүктөрдү абсолюттук маанайга жеткиришке аракет кылыш өтө опурталдуу экенин А. Мартине эскерткен, анын пикирине ылайык, бир тилдин бөтөнчөлүктөрүнө өзгөчө көңүл буруп, ошол бөтөнчөлүктөрдү абсолюттук көрүнүш катары эсептеп, экинчи бир тилдин бөтөнчөлүктөрүн биринчи тилдин бөтөнчөлүктөрүнүн абалына теңешке умтулсак, анда ар бир тилдин бөтөнчөлүктөрүн тизмелеп отуруш менен алек болобуз да, салыштырылып жатышкан тилдердин жалпы кубулуштары көз жаздымында калышы ыктымал./236, 242/.

Пайдаланган илимий адабияттардын библиографиясы:

1. Абдыкаимова О.С., Ибраимова Г.О. К вопросу об исследовании общетеоретических вопросов фразеологии в лингвистике. // Вестник Кыргызстана, №1. Бишкек, 2016 г. - С.3-7.
2. Жолдошбеков А., Абдыкаимова О.С. и др. Немис жана кыргыз тилдеринин фонемологиялык типологиясы. Монография. Бишкек, 2016, - 448 с.
3. Жолдошбеков А. Немецкий артикль и соответствующие ему средства в киргизском языке. Жыйнак: «Труды Кирг. гос. Ун- та. Серия: Романо - германская филология и методика преп. иностр. яз. Вып.6». Фрунзе, 1972.
4. Жолдошбеков А. К типологии категории определенности и неопределенности. «Итоговая научная конференция проф.-преп. состава ин-та КЖПИ им. В.В. Маяковского. Тезисы докладов итоговой науч. конф. Фрунзе, 1989.
5. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований. М., “Наука”, 1973.
6. Панфилов В.З. Типология грамматической категории числа и некоторые вопросы ее исторического развития. “Вопросы языкознания”, 1976, №6.

Рецензент: д.филол.н., профессор Бекбалаев А.А.

УДК.811.512.154:811.11

Бексултанова Г. А.

фил.и.к., доцент, Ж. Баласагын атындагы КУУ

АР БАШКА ТИЛДЕР СИСТЕМАСЫНДА ӨҢ-ТҮС ДҮЙНӨ СҮРӨТҮ

Белгилүү болгондой, ар кандай тилде өң-түс дүйнө сүрөтү ар башка. Тил ар бир маданияттын аркандай тарыхый жана географиялык шарттарында калыптанган ассоциацияларын чагылдыраарын далилдейт. Өң-түс номинацияларынын мотивдери айлана - чөйрөнүн аркандай тармактарынан алынат.

Өзөктүү сөздөр: өң-түс символикасы, өң-түс номинациясы, дүйнө сүрөтү, өң-түс аталыштары.

Бексултанова Г. А.

к.фил.н, доцент КНУ Ж. Баласагына

ЛИНГВОЦВЕТОВАЯ КАРТИНА МИРА В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

Как известно, лингвоцветовая картина мира в различных языках разная. Это объясняется тем, что язык отражает ассоциации той или иной культуры, формирующейся в различных исторических и географических условиях. Мотивы номинации цвета черпаются из самых различных областей окружающего мира.

Ключевые слова: Символика цвета, картина мира, цветоименования.

G. A. Beksultanova

Ph.D., associate professor of the KNU Zh. Balasagyn

LINGUOSCULAR PICTURE OF THE WORLD IN DIFFERENT LANGUAGES

As we know, Linguistic cultural picture of the world is different. That's means, that language is reflect of its' nation culture, which is formed as a result of historical and geographical conditions. That's why nomination of color is taken from all over environment.

Keywords: Color simbols, color nomination, picture of the world.

Для успешного взаимодействия различных культур и народов в современную эпоху необходимо знать иностранные языки. Знание иностранных языков дает человеку представление о культуре, традициях и обычаях страны изучаемого языка. Посредством познания чужой культуры мы можем сопоставлять наш родной язык с иностранным, что способствует расширению кругозора человека. Человек становится духовно богаче, терпимее по отношению к другим народам с иными традициями, обычаями, правилами поведения. Как известно, язык и культура тесно взаимосвязаны, т.к. язык является одним из средств выражения культуры. В языке отражены не только особенности природных условий или культуры, но и жизнь общества, история, менталитет народа [1].

Ранние исследования цветообозначений разных языков в сравнительном аспекте породило предположение о том, что древние народы были цветослепыми. Данное предположение было поддержано Г. Магнусом, который заложил основу «историко-физиологической теории», согласно которой цветное зрение в своем историческом развитии претерпело ряд изменений, и оно достигло полного совершенства только у «высокоразвитых народов», а «отсталым народам» присуще недостаточно развитое цветное зрение. Г. Гельмгольц, Ф. Петрушевский, В. Шерцль и другие боролись с данной теорией так как считали, что между перцепцией и номинацией цвета нет твердой гармонии, все народы